

bé amb el sentit nàutic, sembla en tots) dels anys 1389, 1390, 1395 i 1410; en uns compts de les drassanes barcelonines, de 1419, s'anota, per a dues galeres, la compra de «quatre *buxoles*, dues per cada una» (Bofarull, *Ant. Marina Cat.*, p. 100).

Un dels més antics artefactes del preciós instrument fou el famós «Cresques Abbran magistrum mapamundorum et *buxolarum*» que Metzeltin (p. 46) documenta a Barcelona l'any 1381. De la seva documentació es dedueix que el mot no apareix en italià ni en castellà fins al S. xv; sembla, doncs, que no era prou fundada, almenys pel que fa a l'instrument nàutic, l'afirmació de Terlingen (basada en Vidos) que en italià ja és del S. xiii; com sigui que Metzeltin només hi assenyalava la *bó<s>solo* poc abans de 1424, i *bússola* des de 1519-25. En cast. apareix *brúxola* per primer cop en Joan Boscà, català, 1534; jo afegeixo que *brúxula* ja figura en Díaz de Games, que a penes és posterior a allò, i no es pot datar ben exactament sinó del 2.ª quart del S. xv (ed. Mata, p. 36). Així i tot és ara segur que al castellà degué arribar-li el mot des del català, i no pas de l'italià (com assegurava Terlingen i els altres). El fr. *boussole* és posterior, només des del 1552, i per la forma sembla pres de l'italià, però la nova documentació sembla suggerir que a França se sumà un corrent provinent del català amb un d'italià. El portuguès, on encara és més corrent *agulha de marear*, i *bússola* no hi apareix fins a 1712, ho pendria de l'italià.

Cal tenir ben present, és clar, que aqueixes indicacions de prelació es refereixen al mot més que a l'instrument, que ja es descriu clarament en català, castellà i italià des del S. xiii, a Itàlia com a *calamita*, en cat. *agulla*, cast. *aguja*.

Completo encara la documentació del mot. En textos mallorquins ja apareix «quedam *buxola*» dos cops en un inventari de 1348 (*BSAL* III, 318a, n. 1), però això potser més aviat es refereix a una capseta d'altres usos; però «lo jueu qui fa *búxoles*» de l'any 1380 en el còdex Sagarriga (*BSAL* VIII, 356b) deu voler dir la de navegar; «una gran lanterna de banya, tres *buxols* [pot ser mal llegit per *buxoles*] sotils e una carta de navegar, e dos agullots de leud de ferro» en un inventari de les Drassanes de 1489 (Moliné ed. del *Consolat*, p. 372).

Quant a ús literari, d'Ausiàs és el famós passatge: «si com aquell qu'en la mar té mayso / e d'aquell art se té per molt sabent, / e veu tal temps fora d'esperiment, / qu'a son juhí, / és contra la raó, / e va en part hon per null temps fon, / e veritat sa *búxola* no l diu ---» (CII, 22); cert que en el cxiii ens donen la variant *brúxola*, però no deu ser deguda a l'autor sinó als publicadors o copistes (car no és gaire probable que usés totes dues, i l'altra bé deu ser d'ell). En canvi el que veiem en JRoig és la forma amb *r* (sense variants): «gira'l govern, / ferma e baixa / timons de caixa; / mira sovent / *brúxola*, vent, / compàs e carta; / d'esculls t'aparta / ---», *Spill*, v. 12756; i igual en OPou («la *bruxola*: pyxis magnetis», p. 71). Aquesta inicial *br-* s'explica simplement per un fe-

nomen tan freqüent com la repercussió de líquides.

Pel que fa a l'ús viu de les dues variants, sembla que *bú-* és la predominant a les Balears: *sa bússula* (o *la bússula*) és com ho vaig sentir a la costa menorquina.² *Búixola* és la forma que usava AMAlcover (*BDLC* iv, 1909, 198, 279) i *dur per la búixola* és la frase usada per Tomàs Aguiló (1815) en la *Rundaya de Rondayes* (amb aprovació de Tomàs Forteza, *Gram.*, p. 155); és veritat que *AlcM* i el DFIGuera les admeten com a usuals totes dues en mall., però Amengual només admet *búixola*. A València, Escrig (1851) les admet totes dues (*brússola*, El Perelló de l'Albufera, 1962).

En la costa del Principat, ni el *Dfa*. ni el vocabulari d'Amades-Roig (*BDC* XII, s. v.) no donen altra cosa que *brú-*, però cal tenir en compte que a Barcelona havia penetrat una forma acastellanada *brúxula*, única que jo hi havia sentit fins a 1920; després hi ha reprès algun terreny la forma legítima amb *-x-*, però això fa que en realitat les preferències barcelonines en aquest cas haurien de portar menys força que en d'altres. En tot cas *búixola* devia ser la forma del país en la Costa de Llevant, car és la que deien encara els vells pescadors de Sant Pol fins als anys 1920-30. Llavors Enric Germà (Vinagreta), que havia nascut cap a 1865, em va ensenyar sovint una vella «*búixola* catalana» que guardava la seva família des dels temps de l'avior, i encara funcionava perfectament. Ho deien sovint.

Per a la història del mot és important la del seu ús per a d'altres menes de capsos. En català *buxola* amb el sentit de 'calaix' apareix encara en l'any 1520; ens informa Metzeltin (pp. 112-114), oc. ant. *boysola* 'guardiola dels qui fan l'acapte a les esglésies', a. 1484; b. ll. *buxula* 'capseta, caixaeta' ja en els anys 893, 1029, etc., en autors alemanys, i en catalans *bóxola* 'capsa' el 1323, *búxola* el 1408 i el 1430 (o. c., 112-114 i p. 344). Això i les altres dades i opinions d'aquesta obra resten molt dignes d'estudi, però no es veu cap raó per què això ens hagi de conduir, com ell vol, a descartar l'etimologia *BUXIDA* (< gr. *πυξίς, πυξίδος*) admesa per tothom, i a creure que es tracta d'un nou derivat romànic de *BUXUM* 'boix'. El punt de vista formatiu, de la formació de mots, és decisiu en aquestes qüestions i és evident que un derivat en *-ULA* sobre el nom de matèria de què està feta una cosa no és corrent en romànic ni és idea acceptable; d'altra banda, llavors foren inexplicables les formes en *bu-* predominants sobre les en *bó-* com sigui que *BUXUM* 'boix' no tingué mai altra quantitat que la breu. És sabut que el gr. *πυξίς* és un derivat de *πύξος* 'boix' i que l'hellenisme llatí *BUXIDA* fou emmotllat a la forma del ll. *BUXUS*. Però *búixola* i l'it. *bússola*, *bóssolo*, etc. han de venir de *BUXIDA*. No crec que faci una confusió entre l'etimologia directa i la indirecta i remota; més aviat imagino que troba difícil a explicar-se el canvi de *-D-* en *-L-*. Visió superficial de la fonètica.

Res més fàcil de comprendre que l'explicació que es sent *-IDA* una terminació grega, i en rigor no llatina, la gent la canviés en una de rigorosament llatina que